

NÉMETH LAJOS ÉS KORA

Németh Lajos: „Szigetet és mentőövet!” Életinterjú 1986. Szerkesztette: Beke László, Németh Katalin, Pataki Gábor, Tímár Árpád

Az elmúlt években számos kitűnő, a második világháború utáni évtizedekről szóló forrás-kiadvány született. Írók, politikusok, történészek személyes beszámolóit hozzák közelebb a meg nem élt kort a mai olvasóhoz. 2015 őszén a Magvető Kiadó újraindította *Tények és Tanúk* című sorozatát, amelynek keretében naplókat, visszaemlékezéseket, memoárokat jelentetnek meg szerkesztett, értő kommentárokkal ellátott formában. A legutóbbiak közül Király István irodalomtörténész naplói talán a leginkább figyelemre méltók. A teljeség igénye nélkül érdemes még megemlíteni Ortutay Gyula 2009–2010-ben az Alexandra Kiadónál megjelent naplói vagy a művészettörténet szűkebb mezsgyéjén maradvá az *Enigma* folyóirat műfajilag kissé eltérő, de jelentőségét tekintve alapvető Szilágyi János Györgynek szentelt különszámait. A tájékozódni vágyó tehát bőven talál forrást.

Egy volna ebben a sorban a Németh Lajossal 1986-ban készített életút-interjút közreadó kötet, amelyet idén tavasszal mutattak be a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon. Németh Lajos megkerülhetetlen alakja a huszadik századi magyar művészettörténet-írásnak, munkásságának tudományos eredményeit tekintve, és attól nem elválaszthatóan kiterjedt kapcsolatai, oktatói és mentori tevékenysége folytán, tanítványain keresztül; vagyis szakmai és emberi kvalitásai okán.

Az ELTE Művészettörténeti Intézetében (is) tisztelettel és szeretettel emlékeznek rá. Ahogyan a kötet bevezetőjében olvasható, tanszékvezetőként eltöltött éveit igyekezett az egyetem elvégzése után is egyengetni a végzett művészettörténész hallgatók útját, segítette a pályán elindulni, állást találni. A mentor szerepen túl személyiségének varázsához tartozhatott közvetlensége, a művészettörténeten kívüli világ, például a sport iránti érdeklődése – legendák keringenek arról, ahogyan a *Nemzeti Sportot* olvasta. Sokan azok közül, akik ma tanítják a művészettörténészek új generációit, tanítványai voltak, őt tekintik mesterüknek. Aligha van még egy olyan alakja azoknak az évtizedeknek, aki annyira meghatározta volna ezt a szakmát, mint ő. Akik már nem ismerhettük, csak tanítványain és írásain keresztül, közvetett tanítványai lehetünk. Hiszen ez a könyv is számtalan dolgot tanít képzőművész kortársairól és a huszadik század második felének művészettörténet-írását foglalkoztató problémákról.

Elsőként a könyv műfajáról kell szót ejteni. Interjú, amely szerkesztve kerül az olvasó elé. Ezzel ugyan a beszélt nyelv veszít információtartalmából, nem halljuk a hangsúlyozást, hanglejtést, a szüneteket, de az önmagában tiszteletre méltó teljesítményt jelentő lejegyzésnek és szerkesztésnek köszönhetően strukturáltabb, érthetőbb szöveghez jutunk, amely a

MTA BTK és MissionArt Galéria
Budapest, 2017
358 oldal, 3150 Ft

részletes névmutatónak hála, jól forgatható. Ha forrásként kívánnánk használni, persze kétségtelenül el kellene menni az MTA Művészettörténeti Intézetének Adattárába a kazet-
tákat meghallgatni.

De vajon mennyiben tekinthető forrásnak ez az „életút-interjú”? Az oral history sajátos változatával van dolgunk, többszereplős beszélgetés és monologizáló visszaemlékezés egyszerre. 1986 első felében – még a kádárizmus idején, annak egyik utolsó évében a művészettörténet tanszéken az akkor 56 éves tanszékvezető saját szobájában, tanítványaitól és kollégáitól, egy nála mintegy tizenöt-harminc évvel fiatalabb társaságtól körülvéve meséli el életét, szakmai pályáját, annak meghatározó eseményeit. Ugyan nem derül ki egyértelműen, de feltételezhető, hogy a beszélgetés résztvevőinek köre nagyjából azonos minden ülés alkalmával.¹ A legtöbben hallgattak, nem kérdeztek, elsősorban Beke László próbálta irányítani a múltidézést.

A közeg tehát, mondhatjuk, barátságos. Ugyanakkor a visszaemlékezés, noha a jelenlévők kérdezhetek, teljesen nyilvánvalóan nem csak nekik szólt. Tudatosan felépített narratíváról, az utókornak, a tudománytörténeti kutatásnak, ha úgy tetszik, a későbbi nyilvánosságnak szánt konstrukcióról van szó. Németh Lajos mindvégig igyekszik alkalmazni egy saját szűrőt, igyekező megmutatni azt, hogy az adott esemény idejében milyen ismeretekkel, tudásszinttel, rálátással rendelkezett. Noha nem lehet egy napló egyidejűségét így rekonstruálni, számolni kell ezzel a szűrővel, ha úgy tetszik, tripla csavarral, egy harminc évvel ezelőtti visszaemlékező szöveg önkorrekciójával. Ez néhány helyen különösen izgalmas, például a háború során a zsidókkal szemben tapasztalt bánásmódot érintően, vagy a németek megítélését illetően, ahol kifejezetten csak gyerekszemmel érzékelhető szempontokat is említ.

A szöveg átgondoltságát mutatja szervezettsége, mintha Németh Lajos – nyilvánvalóan összefüggésben az előre egyeztetett témákkal – kívülről venné görcső alá saját pályáját mint a tudománytörténeti vizsgálódás tárgyát, elhelyezve az általa fontosnak gondolt hangsúlyokat. Végighalad a legfontosabb rétegeken: a családi körülmények rövid ismertetésétől a tanulmányokon, tájékozódáson, kialakuló baráti és szakmai kapcsolatokon keresztül, saját munkásságának meghatározó pontjain át – bemutatva a legfontosabb művészezési részeket, akikkel foglalkozott – eljutva az akkori idők kurrens művészetelméleti kérdéseire.

A beszélgetések apropóját a bevezető szerint Szász Imre *Ménesi út* című könyve adta, amellyel Németh Lajos több ponton nem értett egyet, és tanítványai unszolására saját verzióját szerette volna elmondani az Eötvös-kollégiumban töltött meghatározó évekről. Ahogyan a kötet bevezetője is említi, erre számos dokumentummal készült. Talán éppen a pontosítás igénye folytán lett a szövegnek ez a része kissé szárazabb, túlságosan adatolt, néhol felsorolásba hajló, noha jól érzékelhető ezeknek az éveknek és kapcsolatoknak a súlya, meghatározó volta. Ugyanakkor a teljes szövegnek éppen közvetlen hangvétele, személyessége a leginkább megkapó, szinte egyváltéban végig lehet olvasni a könyvet. A kötet nem tagolódik élesen részekre, apró csillagok jelzik – feltehetőleg – a beszélgetések közötti szünetet, ezek a szakaszok azonban nem egyenletesen oszlanak meg, a témák vissza-visszatérnek, átfednek. Ez a kritikus éveket tekintve (1945–56) az olvasótól is fokozott éberséget követel.

Németh Lajos szinte az első kérdésével kijelölt bizonyos kulcspontokat: „Az életemet mondjam el, vagy 1956-ról, vagy 1945-ről, vagy 1949-ről, vagy miről beszéljek?” Fordulópontok kiemeléséről, önkritikus számadásról van szó, amelyben érinti, tárgyalja azokat az eddig inkább kínosként vagy tabuként kezelt témákat is, amelyekről mások

¹ A beszélgetésben résztvevő művészettörténészek Ágoston Julianna, Beke László, Hegyi Lóránd, Pataki Gábor, Sturcz János, Széphelyi F. György és Szőke Annamária voltak, valamint jelen volt Makky György fotográfus.

nem szívesen beszélnek vele kapcsolatban, mint amilyen az 1954–56-os szerepvállalás, a pártfunkció, a képzőművészeti előadóként végzett munka.

Lebilincselően érdekes az, ahogyan ő próbálja láttatni azokat az éveket, megjelölve akkori viszonyítási pontjait: hogy Domanovszky, Somogyi és Kerényi a „modern” vonalat képviselték szemében a szocialista realizmus mellett elkötelezett Pogány Ödön Gáborral, Bán Bélával és Ék Sándorral szemben. Előremutató az ötvenes évek árnyalt láttatása, a szereplők bonyolult viszonyrendszerének érzékeltetése – például Aczél György és Pogány Ödön Gábor konfliktusos viszonyának említése, vagy az Aradi Nóráról és kettejük pályájának találkozási pontjairól elmondottak (a párizsi ösztöndíj, amelyre Aradi Nórát nem engedték ki, és helyette Németh Lajos mehetett el; 1956 után a közös IBUSZ hajós utazás Bécsbe az első Coca-Colával, vagy Aradi Nóra ajánlása a minisztérium képzőművészeti osztályára); a párton belüli törésvonalak érzékeltetése, a viták leírása. Az önigazolás természetes igénye is jelen van, hol erőteljesebben, hol kevésbé érezhetően. Fontosnak tartja kiemelni, hogy a *Szabad Művészet*ben 1955-ben megjelent cikket² csak részben ő írta, a szerkesztőség belenyúlt, mégis az ő neve alatt közölték. Ezt – a cikket olvasva érthetően – nem vállalta, ez volt az egyik hivatkozási alapja a kultúrpolitikából való távozásakor. Ahogyan írásaiból, ebből a kötetből is egyértelműen kiderül, hogy Németh Lajosra jellemző volt az értékalapú gondolkodás, a határozott értékvalasztás. Az ötvenes évekbeli gondolkodását is efelől igyekszik megvilágítani, tanulságként rámutatva arra, hogy a politikában nem tudtak érvényre jutni az etikai normák. Az ötvenes évekről szólva az ideológiai értékek előtérbe kerülésének példajaként lehet megemlíteni a Hollósymonográfiát. Az aspirantúrára való témaválasztásáról szólva Németh Lajos még azt idézte fel, ahogyan Fülep Lajos a *Tengeri hántás* című kép festői kvalitásait méltatta, a monográfia megírásának szándéka, az elvégzendő – és elvégzett – feladat az esztétikai értékelés volt. Ugyanakkor az 1955-ben a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének közgyűlésén Bernáth Auréllal folytatott vitáról szólva már Nagybánya kettősségét emelte ki, ahol a belső átélés őszintesége, a beleélés mélysége, vagyis Hollósy áll szemben Nagybánya formai hagyományaival, látványfestő vonalával, azaz Ferenczy Károllyal. Éppen úgy, ahogyan a Domanovszky-vonalat állította szembe a Greshammel.

Az egyetemi évek és az azt követő aspirantúra időszaka (1953–56) az egész életpálya alakulása szempontjából döntő fontosságúak voltak Németh Lajos számára. Ebben lényegi szerep jutott „mesterének”, Fülep Lajosnak. Anélkül, hogy Fülep szakmai, tanári érdemeit ehelyütt méltatnánk, annyit elengedhetetlen megjegyezni, hogy ő volt az, aki 1956 után a művészettörténész pálya melletti döntését támogatta, a politikai szerepvállalás ellenében. Vele való kapcsolatának, annak, hogy a tanítvány hogyan látta mesterét, külön szakaszt szenteltek a beszélgetésben és a kötetben.

A hatvanas évekről szólva bújik elő a művészettörténész ismertebb arca. Ahogyan a kötet borítóján is felidézett levélben megfogalmazta: „Én Nagy Balogh, Egry, Csontváry, Kondor, Ország és Schaár vagyok. – nem annyiban, mint Flaubert, aki elmondhatta Madame Bovaryról, hogy »Bovaryné én vagyok«, hanem én őértük vagyok. Tehát szem, amely felismer és agy, amely értelmez.” Ez a hitvallás együtt a kötet címéül választott „Szigetet és mentőövet!” mottóval – amely egy gimnáziumban indított diákfolyóirat címét kölcsönözve a szellem elszigeteltségére és az értékmentésre utal – a kötet szerkesztői, vagyis a tanítványok által legfontosabbnak tartott közvetítő üzenet, a Németh Lajos által képviselt szakmai ethosz.

A hatvanas években magukra találó művészek, akikkel élő, baráti kapcsolatot ápolt, sorra előtérbe kerülnek a beszélgetés során. A legtöbbet Kondor Bélánál időzik, aki a legközelebb áll hozzá, és akinek a megragadása talán a közelség okán megy a legnehezebb-

² Németh Lajos: Új monumentális művészet felé, *Szabad Művészet*, IX. évf. (1955)/4. sz., 153–164.

ben, de mély elemzést ad Csernus Tiborról, Schaár Erzsébetéről is. Utóbbinál külön érdekes, hogy beszélgetőpartnere az a Beke László, aki a Schaárról megjelent eddig egyetlen monográfiát írta 1973-ban. A gyorsan vázolt művészportrék demonstrálják, hogyan működött a művészettörténeti szem és agy. Schaárnál a bogycs, katonás, szecessziós formavilágú reliefekben már megjelenni látta az enyészetet, a halálközelséget, a funerális jellegű művészetet, amelyet rögtön össze is kötött a halál és elmúlás Ország Lilinél is érzékelt központi szerepével. Az egyéb művészetekből származó tapasztalatok bekapcsolása is érdekes, például Schaár esetében a *Száz év magány* és a Bergman-filmek világának említése. Gruber Béláról szólva mindössze két névvel, Cézanne és Van Gogh említésével ragadja meg a festészetben legfontosabbnak látott, a *Modern Magyar Művészet*ben bővebben kifejtett problémákat.

Amellett, hogy kiemeli, egyéni utakat jártak, Németh Lajos igyekszik a számára meghatározó művészeket egybefogni. Az egyik ilyen pont, amely összeköti Kondort, Schaárt és Ország Lilit – de említeni lehetne rajtuk kívül Major Jánost is –, az a nyugat-európai egzisztencializmus (Sartre, Camus, Giacometti mint a par excellence egzisztencialista művész) és a bizonyos értelemben elődjüknek tekinthető Franz Kafka magyarországi és kelet-európai recepciója. Noha Németh Lajos a hatvanas években érzékelt az egzisztencializmus – mint a marxista filozófiát megkérdőjelező, és ezért üldözött nyugati ideológia – besűrűsödését, az egzisztencialista irodalom a művészek esetében jóval korábban, már az ötvenes évek második felében jelen volt. Ország Lili 1957-ben németül olvasta Kafkát, amikor magyarul még nem volt elérhető, 1958-ban pedig Dürrenmatt novellája ihlette. Az ötvenes évek tapasztalata, „a történelmi anyag”, ahogyan kicsivel később Németh Lajos is visszatér erre, lehetett a mélyebb oka az egzisztencialista kapcsolódásoknak. Az egzisztencializmus ötvenes, hatvanas évekbeli kelet-európai képzőművészeti recepciójának pontos tisztázása a további kutatás feladata – olyan szál, amelyet a közvetett tanítványok felvehetnek.³

Az 1970-es években elhunyt Kondor Béla, meghalt Schaár Erzsébet és Ország Lili is. A hetvenes évek művészetét Németh Lajos már nem követte, nem is esik róla szó részletesen. Onnantól a beszélgetés a művészetelméleti kérdések felé fordult. Ha Németh Lajos nézeteit nem is lehet pontosan megérteni a néhány oldalba sűrített áttekintésből, az érdeklődést mindenképpen felkelti számos művészetelméleti kérdés iránt. Többször visszacsatol egy központi problémához, a művészettörténet tárgyának meghatározásához, amely paradox módon a művészettörténet feladata. Ennek mentén megfogalmazható az a kérdés is, hogy vajon mi volt a kapcsolat – és milyen irányú – Kondornak a hetvenes évek avantgárd törekvéseivel szemben táplált ellenérzései és Németh Lajos művészetről való gondolkodása, értékrendje között?

A kötet rengeteg adattal járul hozzá a jövőbeli művészettörténeti, tudománytörténeti kutatásokhoz, amelyeknek feltétlenül alapanyagául szolgál. A pontos, szűkszavú jegyzetek a forrásjellegnek megfelelően nem támasztják alá vagy cáfolják az elhangzottakat, elsősorban azonosításra, orientációként szolgálnak. Az állításokat az olvasónak kell mérlegre tennie. Ez a könyv mindenki számára ajánlott olvasmány, aki kicsit is érdeklődik a huszadik századi magyar művészet vagy művészettörténet iránt.

³ Árvai Mária – Véri Dániel: „The Strange Case of Existentialism and Franz Kafka in Hungarian Art”, elhangzott Zágrábban a French Artistic Culture and Post-War Socialist Europe című konferencián (2015. szeptember 24–26.; Glyptothèque of Croatian Academy of Arts and Science). A konferenciakötet megjelenés előtt.